

Janja ŽMAVC | TERENCEJEV *ANIMUS*: ANALIZA POMENSKEGA POLJA

Izvleček

Samostalnik *animus* zavzema v Terencijevi Andriji zelo pomembno mesto. Ob analizi primerov v Andriji ugotovimo, da je dejanska pomenska vrednost samostalnika določena z njegovo stavčno vlogo in vsebinskimi dopolnili, ki natančneje pojasnjujejo njegove lastnosti. Tako je tudi zgolj s slovnično interpretacijo mogoče zadovoljivo opredeliti Terencijevo pojmovanje duševnosti, katere izhodišče predstavlja prav samostalnik *animus* kot središče zavesti in čustvovanja.

Abstract

In Terence's *Andria* noun *animus* holds a very important place. Upon analysis of examples in *Andria* one can ascertain, that the actual value of the noun is determined with its sentential role and contextual complements, which explicate its qualities more accurately. Thus it is possible to satisfactorily define Terence's comprehension of human mentality merely by means of grammatical interpretation. And the very origin of this mentality is represented by the noun *animus* as the centre of consciousness and emotion.

I. Uvod

V rimski komediji velja Publij Terencij Afričan za predstavnika t. i. karakterne drame, ki jo avtor sam imenuje *stataria*¹ in predstavlja diametralno nasprotje Plavtovi komediji, za katero se je že v antiki uveljavilo ime *motoria*. Če je za slednjo značilna predvsem razgibanost v najširšem pomenu besede (o čemer jasno priča njeno ime), lahko za Terencijevo komedijo trdimo prav nasprotno. Njegov oder pogreša vpitje, tekanje, nemirno ozračje, zapletene intrige, pretirane in groteskne podobe, ki se izrisujejo v slikovitem jeziku in vzbujajo glasen krohot občinstva. Umirjenost dramskega dejanja in prikazovanje vsakdanjih podob iz življenja sta mu sicer prinesli očitek, da ne premore tiste Plavtove komične sile², a pa drugi strani tudi

¹ Ter., *Heaut.*, v. 36. Poudariti je potrebno, da beseda *stataria* v začetku še ne pomeni karakterne drame kot jo poznamo danes, ampak je njen pomen bliže dobesednemu, i. e. »drama, kjer se stoji« oz. ni veliko gibanja in glasnega govorjenja. Šele pozneje in ob nezanemarljivem vplivu Terencija je dobila podoben prizvok kot ga ima današnji izraz karakterna drama.

² Caes., *Carmina et prolusiones fragmenta*, fragm. 1, v. 3-6: *lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis, comica ut aequato virtus polleret honore / cum Graecis neve hac despectus parte iaceres! / unum hoc maceror ac doleo tibi deesse, Terenti.*

laskavo sodbo o bleščečem jezikovnem slogu³ in psihološki prepričljivosti njegovih značajev⁴, kar je eden od vzrokov, da ima že v antični tradiciji častitljiv vzdevek *dimidiatus Menander*.

Zlasti psihološka prepričljivost in poglobljenost značajev, na kateri so v večini primerov zasnovane Terencijeve drame, nam kaže, da avtor dramatskega učinka ni iskal toliko v neposrednem fizičnem dejanju, ampak se je bolj posvetil duhovnemu vzdušju, ki navdaja tako dejanje in nastane kot posledica nekega odnosa ali duševnega procesa v človeku. Da bi lahko zadovoljivo utemeljil neko dejanje in ga iztrgal naključju, mora torej Terencij natančno prikazati tiste medčloveške odnose, ki so do njega privedli, in se ob tem poglobiti v človekov značaj. A s tem se avtorjevo raziskovanje ne konča, prav nasprotno, saj je izvor vsakega odnosa in 'barvo' vsakega značaja po Terencijevem mnenju potrebno iskati v človekovi duševnosti, v kateri delujejo najrazličnejše silnice, in šele ko spoznamo zakonitosti in razsežnosti njihovega delovanja, lahko razumemo človekovo ravnanje v danih okoliščinah. Prav 'domovanje' teh, za človeka tako pomembnih dejavnikov v latinščini zaznamuje samostalnik *animus*. Kakšna je njegova pomenska vrednost in kako si ga je predstavljal sam Terencij, bomo skušali, če je to na ta način sploh mogoče, utemeljiti zgolj s slovnično analizo in interpretacijo mest v njegovi Andriji ter tokrat osvetlili zlasti tista mesta, kjer je samostalnik mogoče povezati z ljubezenskim čustvovanjem.

Ob branju omenjene drame pozornemu bralcu ne uide podatek, da Terencij rabi samostalnik *animus* v precejšnjem številu in na najrazličnejših mestih⁵. Pomensko polje tega nadvse zanimivega samostalnika je tako široko, da bi ga bilo potrebno veliko obširneje preučiti, če bi hoteli zares razumeti ta pojem. Zato nikakor ne presenečajo številni načini njegovega interpretiranja, saj so se bodisi z njegovim pomenom bodisi s samim naukom o duši in njeni vlogi v etiki ukvarjali že največji antični misleci. Pri tem pa ne gre zanemariti niti dejstva, da imamo opraviti s svojevrstnim pojmom, ki v vsakem posamezniku vzbudi popolnoma individualno pomensko predstavo, in četudi ga skušamo zaobjeti v suhoparni definiciji, s katero bi pojasnili, kako so ga razumeli v antiki, se danes ni povsem mogoče izogniti sodobnemu pojmovanju duševnosti. A pustimo tokrat ob strani interpretacije različnih antičnih filozofskih šol in sodobnih tovrstnih ved ter skušajmo priti od zelo poenostavljene slovarske obdelave samostalnika do natančnejše analize mest v Terencijevi Andriji⁶.

³ Caes., *Carmina et prolusiones fragmenta*, fragm. 1, v. 1-2: *tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander, / poneris, et merito, puri sermonis amator.*

⁴ Varr., *Menippeae*, fragm. 399, v. 1-2: *in quibus partibus in argumentis Caecilius poscit palmam, / in ethesin Terentius, in sermonibus Plautus.*

⁵ Samostalnik *animus* se v Andriji pojavi na 41-tih različnih mestih, kar je v Terencijevih komedijah največje število. Čeprav bi bilo zelo zanimivo analizirati vse drame, se interpretacija samostalnika ravno zaradi velikega števila primerov omejuje le na izbrano komedijo.

⁶ Pričujočo analizo bi v glavnem lahko opredelili kot semantično (mestoma tudi sintak-

II. Pomenska opredelitev samostalnika

Animus je soroden z grškim ὁ ἄνεμος ('veter', 'sapa'), a se je v latinščini konkretni pomen izgubil do te mere, da se je samostalnik rabil le v prenesenem pomenu 'duša' (i. e. duševna življenjska moč) in 'duša', 'duh' (i. e. obseg vseh duševnih zmožnosti). Splošni pomen 'duša' določajo tri duševne dejavnosti: sposobnost mišljenja, sposobnost čutenja in sposobnost hotenja.

*Thesaurus linguae Latinae*⁷ navaja o samostalniku *animus* zelo obsežno razlago. Povzemimo najpomembnejše navedbe:

I. *Animus universe omnes facultates ψυχικὰς comprehendit, opponitur corpori plerumque, sed etiam singulis suis viribus et animae.* – *Animus* v najširšem smislu zaznamuje vse duševne zmožnosti in tvori pomensko nasprotje s samostalnikom *corpus* ('telo') ter celo s posameznimi lastnimi pomeni (i. e. pomenskimi vrednostmi) in s samostalnikom *anima* ('življenjska moč').

II. *Cogitandi facultas* – sposobnost mišljenja: 1. *universe* – 'duh', 'um' v najširšem smislu; 2. *de animi intentione* – pozornost duha; 3. *de statu eius qui suae mentis compos vel non compos est* – duševno stanje, ki se ga kdo zaveda ali ne; 4. *sententia, iudicium* – mnenje; 5. *memoria* – spomin; 6. *divinationis sedes* – središče preroške sposobnosti

III. *Concupiscendi facultas, voluntas* – sposobnost hotenja: 1. *cupido, libido* – poželenje, strast; 2. *consilium* – namen.

IV. *Sentiendi facultas* – sposobnost čutenja: 1. *de animi commotione* – duševna vznemirjenost; 2. *temporarius animi status* – kratkotrajno duševno stanje; 3. *mores* – značaj; 4. *fortitudo, audacia* – pogum, drznost; 5. *de animi superbia, atrocitate* – predrznost, divjost; 6. *adlocutio* – nagovor

V. *Καταχρηστικῶς* – nepravilna, nenavadna raba: 1. *de bestiarum animis* – duša živali; 2. *idem quod anima* – isti pomen kot sam. *anima*

V pričujoči analizi nas bodo zlasti zanimale tri duševne dejavnosti (sposobnost mišljenja, čutenja in hotenja), ki bi jih lahko poimenovali kar po-

tično), saj se bomo posvetili predvsem pomenu samostalnika *animus*, ki ga bomo obravnavali na ravni leksikalne enote, deloma pa tudi na ravni stavkov oziroma sintaktičnih struktur. Toda pri taki analizi skoraj vedno vsaj nekoliko posežemo tudi v območje jezikovne pragmatike. Verscheueren (2000, str. 15-19) namreč pravi, da ni nobenega jezikovnega fenomena, ki bi ga lahko zanemarili z vidika jezikovne rabe, ne glede na raven (sc. fonetično, fonološko, morfološko, sintaktično, semantično) neke jezikovne strukture. Tako moramo na semantični ravni takoj, ko besedo uporabimo, upoštevati več kot le njen slovarski pomen, saj ima lahko beseda v stavku razne pomene, ki so odvisni od vsebinskega konteksta in od poznavanja stvarnosti (oziroma t. i. »enciklopedičnega znanja«). Prav tako je pragmatično stališče pomembno za sintaktično raven, saj lahko iste razmere opišemo z različnimi sintaktičnimi strukturami, ki so med seboj na videz enakovredne, a so pogoji njihove rabe zelo različni. Zato je v interpretaciji analize pomenskega polja samostalnika *animus* na nekaterih mestih mogoče zaslediti tudi trditve, ki bolj spadajo v področje jezikovne rabe.

⁷ ThLL, 1901, vol. II, fasc. 1, str. 89-105.

menske skupine⁸. Na kratko si oglejmo, kako je v njihovem okviru določena pomenska vrednost samostalnika.

1. Kadar *animus* zaznamuje zgolj sposobnost mišljenja, je njegovo osnovno pomensko polje omejeno na 'duh', 'um', 'misel' in posebne sposobnosti duha (i. e. 'zavest', 'spomin', 'spoznanje', 'mnenje'). Samostalnik na tem mestu pomeni toliko kot latinski *mens*, *ratio*, *ingenium* oziroma grški ὁ νοῦς ali ὁ λογισμός.

2. Sposobnost čutenja predstavlja t. i. čuteči del duše in zaznamuje številne pomenske odtenke kot so 'srce', 'čut', 'čustvo', 'občutek', 'pogum', pa tudi mišljenje in čustvovanje skupaj v pomenu 'misli', 'čud', 'značaj'. Za izraz take vrste občutij latinščina rabi tudi samostalnike *sensus*, *affectus*, *pectus* ali *cor*, v grščini pa med drugim to označuje samostalnik ὁ θυμός.

3. Tretja dejavnost *animus* je sposobnost hotenja, grško ἡ βούλησις. Zdi se, da je pomensko polje tega pojma razdeljeno na dva dela, ki ga določata dve nasprotni lastnosti, odvisni od vrste duševnega procesa. Slednji vpliva na naravo hotenja in pravzaprav izvira iz zgornjih dveh duševnih dejavnosti, miselne ali čustvene sestavine.

a) Kadar je namreč hotenje posledica zavestne volje, izhaja iz miselnega ali čustvenega duševnega procesa, ki pomensko ustreza latinskemu *mens* ali *ratio* oziroma grškemu ὁ νοῦς ali ὁ λογισμός. *Animus* tako pomeni 'želja', 'volja', 'hotenje', 'namen', 'namera' in ima sopomenke v *voluntas*, *arbitrium*, *mens*, *consilium*, *propositum*.

b) Hotenje pa je lahko tudi posledica čustvenega duševnega procesa, ki ni nujno posledica zavestne volje, ampak prihaja iz nezavednega ali iz čutnega, torej iz *sensus*, *affectus* oziroma iz θυμός. V takem primeru lahko *animus* pomeni 'nagon' ali izraža intenzivno željo v smislu čustev, sc. 'poželenje', 'pohota', 'sla', 'slast' in je enak latinskemu samostalnikom *voluptas*, *cupido*, *libido*.

III. Pomenska vrednost samostalnika v Andriji

Ob tako širokem pomenu samostalnika se samo po sebi zastavlja vprašanje, iz česa lahko v danem kontekstu sklepamo o njegovem pomenu, oziroma katere so tiste sestavine v posameznih sintagmah, ki ga opredeljujejo v eno od treh pomenskih skupin. Ko izhajamo iz primerov v Andriji⁹, ugotovimo naslednje:

⁸ Vrstni red interpretacije ustreza razporeditvi izbranih mest v Andriji in je zaradi večje preglednosti v primerjavi z navedbami iz ThLL nekoliko spremenjen.

⁹ Ker bomo o *animus* v pomenu ljubezenskega čustva govorili nekoliko podrobneje in ker je o tovrstnem pomenu lažje sklepati iz drugih pomenov samostalnika, so najprej navedena mesta v Andriji, kjer se *animus* rabi v vseh ostalih primerih, razen za opis ljubezenskega čustva. V pričujoči opombi je naveden le seznam mest, nekateri primeri so v celoti omenjeni v obliki samostojnih opomb.

Preglednica 1

	Osnovno pomensko polje	Posebni pomeni	Latinske sopomenke	Grške pomenske ustreznice
ANIMUS = sposobnost mišljenja	»duh«, »um«, »misel«	»zavest«, »spomin«, »spoznanje«, »mnenje«	<i>mens,</i> <i>ratio,</i> <i>ingenium</i>	ὁ νοῦς ὁ λογισμὸς
ANIMUS = sposobnost čutenja	»srce«, »čut«, »čustvo«, »občutek«, »pogum« etc.	»misli«, »čud«, »značaj«	<i>sensus,</i> <i>affectus,</i> <i>cor</i>	ὁ θυμὸς
ANIMUS = sposobnost hotenja	»želja«, »volja«, »hotenje«, »namen«, »namera«		<i>voluntas,</i> <i>arbitrium,</i> <i>mens,</i> <i>consilium,</i> <i>propositum</i>	
	»nagon«	»poželenje«, »pohota«, »slast«, »sla«	<i>voluptas,</i> <i>cupido,</i> <i>libido</i>	

Kadar samostalniik *animus* zaznamuje sposobnost mišljenja, je v večini primerov dopolnilo glagolom s pomenom premikanja, zlasti takim, ki izražajo smer gibanja. Vsi namreč pomenijo podobno; ali 'privesti', 'usmerjati misli (k čemu)'¹⁰ ali 'odvrniti misli (od česa)'¹¹. Glagolske predpone *ad-*, *ab-*, *in-* tako določajo smer gibanja stavčnega objekta (i. e. *animus*), ki se

a) animus = sposobnost mišljenja: *animus ad scribendum adpulit* (v. 1), *animus adtendite* (v. 8), *animus ad aliquod studium adiungant* (v. 56), *animus advortenda iniuriast* (v. 156), *michi scripta illa dicta sunt in animo* (v. 283), *amorem ex animo amoveas [tuo]* (v. 307), *animus ad uxorem adpulit* (v. 446), *si ita istuc animus inducti esse utile* (v. 572), *ne illis animus inducas credere* (v. 834), *ita animus inducti tuom* (v. 883), *animus, Charine, quod ad cumque applicaueris studium* (v. 995a)

b) animus = sposobnost čutenja (brez pomena ljubezni): *aequo animo* (v. 24, 397, 921), *neque commouetur animus* (v. 94), *humani ingeni mansuetique animi officia* (v. 114), *percussit ilico animus* (v. 125), *mala mens, malus animus* (v. 164), *curae, quae meum animus diuorsae trahunt* (v. 260), *tam leni ... animo* (v. 262), *in dubios animus* (v. 266), *animus ... attentus fuit* (v. 303), *reddidisti animus* (v. 333), *animus irritatus* (v. 597), *tuom animus ex animo spectavi meo* (v. 646), *anime mi* (v. 685), *animus otioso* (v. 842), *inpotenti esse animo* (v. 879), *sollicitando et pollicitando eorum animos lactase* (v. 912), *animus commotust metu* (v. 937).

c) animus = volja, hotenje: *animus ut expleret suom* (v. 188), *quae meo quomque animo lubitumst facere* (v. 263), *expleam animus gaudio* (v. 339), *habeat animus ad nuptias* (v. 378), *animus morem gessero* (v. 641), *ex animo* (v. 794).

¹⁰ v. 1: *animus ad scribendum adpulit*; v. 446: *animus ad uxorem adpulit*; v. 8: *animus adtendite*; v. 56: *animus ad aliquod studium adiungant*; v. 156: *animus advortenda iniuriast*; v. 572: *si ita istuc animus inducti esse utile*; v. 834: *ne illis animus inducas credere*; v. 883: *ita animus inducti tuom*; v. 995a: *animus, Charine, quod ad cumque applicaueris studium*.

¹¹ v. 307: *amorem ex animo amoveas [tuo]*.

bodisi bliža bodisi oddaljuje od cilja subjektovnega prizadevanja. V takšnih sintagmah zaznamuje *animus* miselni proces, ki se lahko odvija v samem vršilcu dejanja, ali pa je to miselni proces nekoga drugega, na katerega potek in posledice vpliva vršilec dejanja. Da se, razen dveh, vsi glagoli v tej pomenski skupini začenjajo na *a*, je lahko zgolj srečno naključje ali pa je plod premišljene in iskriive ideje, kjer je morda avtor skušal z aliteracijo poudariti pomen sintagme, čeprav bi lahko uporabil za izražanje miselne-ga procesa številne samostojne glagole.

Animus v pomenu posebnih sposobnosti duha ('zavest', 'spomin', 'spoznanje', 'mnenje') nastopa v številnejših slovničnih vlogah, saj ga najdemo v vlogi subjekta, objekta in različnih dopolnil. To je posledica analogije s slovnično vlogo samostalnikov, ki jih nadomešča. Pri Terenciju ga najdemo v taki vlogi kot nadomestilo za samostalnik *memoria*, a bi v primeru *dicta in animum scribere*¹² pričakovali prosti ablativ ali (po analogiji s sintagmo *pono librum in mensa*) predložno zvezo z ablativom.

Daleč najštevilnejši in slovnično pestri so pri Terenciju primeri za *animus* v pomenu sposobnosti čutenja. V najširšem smislu ga lahko prevedemo s samostalnikom 'srce', ki je že v antiki predstavljalo središče čustvovanja in zavesti. Ob njem pogosto stojijo pridevniki, ki zaznamujejo bodisi določeno stopnjo čustvene vznemirjenosti (sc. *aequus*¹³, *attentus*¹⁴, *irritatus*¹⁵, *otiosus*¹⁶) bodisi posamezne značajske lastnosti, o katerih lahko sklepamo iz posebnega čustvenega odziva (sc. *mansuetus*¹⁷, *malus*¹⁸, *lenis*¹⁹, *impotens*²⁰, *dubius*²¹). Podobno opredeljujejo *animus* v vlogi objekta glagoli, ki jih lahko razdelimo v dve večji pomenski skupini: 1.) glagoli s pomenom premikanja in 2.) glagoli s pomenom zaznavanja. Glagoli z močno izraženim pomenom premikanja zaznamujejo živahno dinamiko občutja ali čustvene vznemirjenosti, ki jo doživlja nosilec dejanja (sc. *animum (alicuius, alicui) commovere, percutere, trahere, reddere*²²), medtem ko glagoli s pomenom zaznavanja ob dejanju, izhajajočem iz čustvenih vzgibov, razkrivajo še

¹² v. 283.

¹³ v. 24: *adeste aequo animo et rem cognoscite*; v. 397: *sed si te aequo animo ferre accipiet*; v. 921: *non tu tuom malum aequo animo feras*.

¹⁴ v. 303: *ut animus in spe atque in timore usque antehac attentus fuit*.

¹⁵ v. 597: *dum animus inritatus est*.

¹⁶ v. 842: *animo nunciam otioso esse impero*.

¹⁷ v. 114: *haec ego putabam esse omnia humani ingeni mansuetique animi officia*.

¹⁸ v. 164: *mala mens, malus animus*.

¹⁹ v. 262: *qui me tam leni passus est animo*.

²⁰ v. 879: *adeo inpotenti esse animo*.

²¹ v. 266: *dum in dubios animus*; na tem mestu pravzaprav najdemo *animus* v zvezi s samostalnikom *dubium*, a bi lahko predložno zvezo *animus in dubio est* nadomestili tudi s sintagmo *animus dubius*.

²² v. 94: *neque commovetur animus in ea re tamen*; v. 937: *ita animus commotust metu, spe, gaudio...*; v. 125: *percussit ilico animum*; v. 260: *curae, quae meum animum divorsae trahunt*; v. 333: *reddidisti animum*.

značajске poteze bodisi vršilca dejanja bodisi objekta (sc. *animum lactare, a. (ex animo) spectare*²³). Na tem mestu moramo omeniti tudi metonimično rabo *animus*, ki zaznamuje konkretno osebo in ki ji vršilec dejanja zaradi naklonjenosti nadene tovrstno ljubkovalno ime. Ponavadi stoji v vokativu, skupaj s svojilnim zaimkom (sc. *anime mi*)²⁴.

V pomenu hotenja so primeri za rabo samostalnika *animus* slovnično zelo raznoliki in pri Terenciju redkejši, a zato nič manj zanimivi²⁵. Za izraz hotenja, ki je posledica zavestne volje oziroma miselnega duševnega procesa, ponavadi najdemo samostalnik v vseh običajnih slovničnih strukturah, s katerimi izraža latinščina namen: ob finalnih glagolih, v predložni zvezi z *ad* in gerundijem (tudi samo z genetivom gerundija), v ustaljenih frazah *ex animo, ex animi sententia, in animo (in animum) habeo, animum habere ad* ipd²⁶. Podobno je tudi pri izražanju volje, ki izvira iz nezavednih in čutnih vzgibov, le da srečamo tukaj nekoliko več primerov. V njih gre praviloma za intenzivneje izraženo voljo, za močno željo, katere vršilec dejanja noče ali ne more razumsko nadzirati. *Animus* v smislu poželenja in sle, dopolnjuje tiste glagole in sintagme, ki že izražajo hotenje, a je skupaj s samostalnikom njihov pomen še intenzivnejši (sc. *animum explorare, a. ad aliquid habere, animo morem gerere, animo libet*²⁷).

²³ v. 879: *solicitando et pollicitando eorum animos lactasse*; v. 646: *tuom animum ex animo spectavi meo*.

²⁴ Flury (1968, str. 26) meni, da bi morali metonimično rabo *animus* pri Terenciju morda razumeti kot pravi izraz ljubezni in ne le kot ljubkovalnico. Dejansko zvezo samostalnika z ljubeznijo utemeljuje Flury z ugotovitvijo, da Terencij v primerjavi s Plavtom ljubkovalnic ne rabi zelo pogosto in da te ne nastopajo v vlogi parodije. *Anime mi* predstavlja nagovor zaljubljenca, ki se zaveda izvora svoje ljubezni. Ta izvira iz njegovega *animus*, ki ga v določenih okoliščinah povezuje zgolj z ljubezenskim čustvom. *Animus* tako zaznamuje bistvo njegove ljubezni in s tem tudi ljubezen samo, ki jo zaljubljenec v nagovoru prenese na tisti subjekt, kateremu je namenjena.

²⁵ Primeri so zanimivi s stališča interpretacije, ker naletimo pri analizi pomenskega polja samostalnika *animus* na prekrivanje pomenov v okviru treh osnovnih pomenskih skupin. Gre za to, da lahko *animus* zaradi vsebinskega konteksta razumemo bodisi zgolj v smislu »neopredeljenega« miselnega procesa bodisi kot miselni proces, ki vsebuje tudi voljo ali hotenje. Zato lahko samostalnik *animus* v primerih *animus ad scribendum adpulit* (v. 1) in *animum ad aliquod studium adiungat* (v. 56) zaradi predložne zveze z *ad* razumemo tudi kot miselni proces, ki vsebuje tudi hotenje in katerega izključna posledica je dejanje volje. Podobno lahko rečemo tudi za sintagmo *animum inducere* (v. 834: *ne illis animum inducas credere*), kjer lahko prenesena raba glagola *inducere* povzroči pomenski premik sintagme v smislu močnejše izražene volje (cf. v. 572: *si ita animum induxti esse utile*, v. 883: *ita animum induxti tuom*).

²⁶ V Andriji se najmeta le dva od naštetih primerov: *habeat animum ad nuptias* (v. 378), *ex animo* (v. 794).

²⁷ v. 188: *animum ut expleret suom*; v. 339: *expleam animum gaudio*; v. 378: *habeat animum ad nuptias*, v. 641: *animi morem gessero*; v. 263: *quae meo quomque animo lubitumst facere*.

IV. *Animus* in ljubezen

V Terencijevi Andriji najdemo torej samostalnik *animus* v pomenu in vlogi vseh treh omenjenih duševnih dejavnosti. V tem poglavju se bomo nekoliko ustavili ob mestih, kjer se *animus* rabi v pomenu čutenja, natančneje, kjer zaznamuje posebno vrsto čutenja – ljubezen. Pri tem bomo skušali odgovoriti še na eno vprašanje: ali lahko slovnična analiza ponudi zadovoljivo interpretacijo tako zapletenega in zaradi svoje protislovnosti tolikokrat neopisljivega čustva?

Ko natančneje analiziramo mesta v komediji, ugotovimo, da se omenjeni samostalnik za izražanje sposobnosti čutenja rabi zelo pogosto, medtem ko je njegova raba za opis ljubezenskega čustva pravzaprav redka, le na štirih mestih²⁸. Zakaj je tako, o tem nekoliko kasneje, ko bomo govorili o odnosu med *animus* in *amor*²⁹. A če skrbno pogledamo omenjena štiri mesta, lahko vidimo, da se samostalnik pravzaprav ne rabi za opisovanje ljubezni ali ljubezenskega čustva, temveč za opis duševnega stanja zaljubljenosti, ki v prenesenem pomenu sicer lahko zaznamuje ljubezen kot tako. To pa pomeni, da imamo spet opraviti bodisi s posebno stopnjo čustvene vznemirjenosti (i. e. *animus aegrotus*³⁰) bodisi s posebno obliko čustvovanja

²⁸ v. 193: *ipsum animum aegrotum ad deteriolem partem plerumque adplicat*; v. 272-273: *quae mihi suom animum atque omnem vitam credidit, / quam ego animo egregie caram pro uxore habuerim?*; v. 559: *redducunt animum aegrotum ad misericordiam*.

²⁹ Glej poglavje *Terencijev pogled na ljubezen*.

³⁰ v. 193, v. 559. Zanimivo je, da se pri Terenciju sintagma *animus aegrotus* omenja dvakrat, iz česar lahko sklepamo, da gre za neke vrste ustaljen izraz, s katerim je avtor skušal opisati tipično duševno stanje zaljubljenega mladeniča. Vprašamo se lahko, zakaj rabi Terencij prav pridevnik *aegrotus* za opis duševnega stanja zaljubljenosti? Kot bomo v poglavju *Terencijev pogled na ljubezen* ugotovili (*ibidem!*), je avtorju ljubezen predstavljala le eno od številnih čustev, ki nastajajo v človekovem *animus*. Toda zakaj ima ravno ljubezen prizvok nečesa slabega, človeku neprijetnega ali celo nevarnega? Ali lahko iz tega sklepamo, da je ljubezen Rimljanom predstavljala neko travmatično, z boleznijo primerljivo situacijo oziroma bolezensko stanje duha, zaradi katerega izgubi človek nadzor nad sabo? Take trditve bi bile gotovo pretirane, kajti upoštevati je potrebno tudi literarno zvrst, kjer pogosto najdemo take primere in če gre za novo komedijo, lahko veliko pripišemo slikovitosti izraza, saj moramo sintagmo razumeti predvsem kot metaforo (Flury, 1968, str. 88). Pridevnik *aegrotus* se namreč v latinščini rabi za opisovanje splošnega telesnega bolezenskega stanja, ki ga spremljajo običajni simptomi, kot so tresenje, vročina, najrazličnejše bolečine in slabo počutje. Ker pa je v blažji obliki vse te simptome mogoče prepoznati tudi v počutju zaljubljenega človeka, lahko rečemo, da stanje velike čustvene vznemirjenosti daje podoben občutek kot bolezen in včasih celo povzroča boleznijo podobne telesne težave. Zato lahko rečemo, da raba omenjenega pridevnika na tem mestu res zaznamuje zgolj stopnjo čustvene vznemirjenosti, toda zaradi osnovnega pomena pridevnika, omogoča hkrati tudi pomensko paralelo in primerjavo z bolezenskim stanjem. Ob vsem tem pa ne gre izključiti tudi Menandrovega oziroma grškega vpliva na predstavo o duševnem stanju zaljubljenca, kjer se tovrstno stanje zelo pogosto prikazuje kot bolezensko, seveda iz povsem drugačnih razlogov kot pri Terenciju (glej tudi op. 35).

(i. e. *animo carus, suum animum credere*³¹). Pri takšni interpretaciji lahko gremo še dlje in skušamo pogumno izpeljati celo 'definicijo ljubezni glede na duševno stanje' oziroma glede na to, kakšna dopolnila stojijo ob *animus*, kadar le-ta zaznamuje duševno stanje zaljubljenosti. Naša pojmovna definicija se glasi nekako takole: ljubezen opredeljuje duševno stanje čustvene vznemirjenosti in posebna sposobnost čutenja, ki se odraža v značilnem čustvovanju. Če prenesemo to v jezik slovnice, lahko rečemo, da se ob *animus*, ki v osnovi zaznamuje duševno stanje, za izraz čustvene vznemirjenosti rabijo pridevniki, ki natančneje določijo njeno naravo (e. g. *aegrotus*), pri izražanju čustvovanja pa ima samostalnik vlogo predmetnega dopolnila in zaznamuje središče glagolskega dogajanja (e. g. *animo carus, suum animum credere*). Tovrstne sintagme večinoma že z drugimi elementi zaznamujejo voljo, ki je posledica subjektive naklonjenosti, toda *animus* jih okrepi do te mere, da tako naklonjenost razumemo kot ljubezensko oziroma 'srčno' čustvo, nenazadnje pa je s samostalnikom izražen tudi izvor čustvovanja.

Del ljubezenskega čustvovanja je lahko tudi t.i. intenzivna srčna želja, o kateri smo že pisali pri interpretaciji mest z *animus* v pomenu 'poželenja' in 'sle'³². Na tem mestu naj omenimo le še to, da je povezavo med tovrstnim hotenjem in ljubezenskim čustvovanjem mogoče zaznati predvsem zaradi rabe omenjenega samostalnika, saj le-ta v sintagmah predstavlja čustveno sestavino, medtem ko izražajo ostali elementi hotenje. Rezultat take sinteze je intenzivna želja, ki jo povzroča ali vsaj spodbuja duševno stanje kot posledica čustvene dejavnosti.

V. Terencijev pogled na ljubezen

Ugotovili smo že, da se v Terencijevi Andriji samostalnik *animus* v zvezi z ljubeznijo rabi bodisi za opis duševnega stanja zaljubljenosti bodisi kot izraz posebne vrste čustvovanja. To sicer ne pomeni, da bi v tovrstnih sintagmah lahko *animus* preprosto nadomestili z *amor*, a kljub temu v vseh primerih zaradi vsebinskega konteksta vemo, da gre za posebno stanje ali dejanje, ki ga brez dvoma prepoznavamo kot ljubezensko³³. Iz tega lahko

³¹ v. 272–273.

³² Glej poglavje *Pomenska vrednost samostalnika v Andriji*.

³³ Na tem mestu moramo ponovno omeniti metonimično rabo samostalnika *animus* (sc. *anime mi*; glej tudi op. 24), ki bi ga lahko brez večje škode nadomestili z *amor*, čeprav za to pri Terenciju ne najdemo nobenega primera. Zanimiva pa je še ena Fluryeva trditev (1968, str. 25), ki se sicer ne nanaša na Andrijo, a kaže na zanimivo pomensko povezavo med *animus* in *amor*. Avtor pravi, da se pri Terenciju (Eun. 143) in Plavtu (Merc. 334; Mil. 909) ob izrazih *amare occipere* in *amare coepisse* v pomenu 'zaljubiti se' večkrat najde tudi zveza *animum addicere* (e. g. *animum addicere*

sklepamo, da obstaja med obema pojmom neka tesnejša zveza in prav njene lastnosti nam lahko razkrijejo, kakšno predstavo je imel o ljubezni Terencij.

Flury³⁴ pravi, da se pri Terenciju ljubezen, za katero nasploh rabi samostalnik *amor*, nikjer ne omenja bodisi kot božanstvo, ki bi 'poskrbelo za ljubezen med Zemljani', bodisi kot personifikacija takega boga ljubezni. Govoriti ne moremo niti o neki zunanji in nedoločeni iracionalni sili, ki bi se polastila človeka in povzročila zaljubljenost³⁵. Ljubezen je za Terencija zgolj duševna lastnost, človeško nagnjenje, čustvo oziroma občutek, ki brez božanskega ali kakšnega drugega zunanjega vpliva izvira iz človekovega *animus*. Slednji je tako izvir vsakršnega čustvovanja in središče

alicui, aliquem ali ad aliquem). Sama zveza se tudi kasneje pogosto rabi, a se v ljubezenskem pomenu ne najde več, pri omenjenih avtorjih pa skoraj izključno v tem pomenu.

³⁴ Flury, 1968, str. 20.

³⁵ To ustreza zlasti grškim predstavam o ljubezni. Pri starih Grkih je namreč veljalo prepričanje, da je ljubezen občutje, ki je podobno obsedenosti. Tako duševno stanje je s stališča razuma nedoumljivo in samo po sebi ne more biti lastno človeku, zato mora obstajati nek zunanji dejavnik, ki ima tolikšno moč, da lahko deluje na človeka in s tem povzroči iracionalno stanje njegovega duha. Vlogo povzročitelja ljubezni pri starih Grkih imajo tako bogovi, zlasti Eros in Afrodita, ki sta nasploh predstavljala utelešenje ljubezni in njene nepremagljive moči. Tudi za Menandra (Terencijevega vzornika) predstavlja izvor in bistvo ljubezni zunanja sila, božanska moč, ki se polasti nič hudega slutečega mladeniča. Le-ta ji brezpogojno sledi in jo uboga, ker ve ali čuti, da ne more storiti ničesar, da bi ji lahko ubežal (Flury, 1968, str. 18). Poudariti moramo, da ne gre za blaznost v pravem pomenu besede, čeprav se ljubezen pogosto občuti in opisuje kot stanje neke vrste duševne bolezn. A to moramo spet razumeti kot tipično metaforo, značilno za novo komedijo in slogovno zaznamovana besedila nasploh, kjer tako prikazana človekova šibkost in strast bodisi vzbujata komični učinek bodisi zaznamujeta visoko stopnjo čustvovanja in pojasnjujeta njegov iracionalni izvor. Če si je Terencij v svojih dramah prizadeval ohraniti grško vzdušje (tako Duckworth, 1994², str. 272), lahko sklepamo, da to ne velja le za upodobitev grških krajev in dogodkov iz vsakdanjega življenja, temveč da so tudi njegovi junaki morali obdržati nekatere bistvene »grške poteze«; zato se zdi, da moramo okvirno predstavo o ljubezni iskati pri grškem avtorju. Zagotovo je ljubezen Menandra pomenila eno od mnogih čustev, ki se v človeku odvijajo kot posebna vrsta duševnega dogajanja ali stanja in so posledica odnosa med človekom in okoljem, pri čemer je grški avtor odgovoril tudi na vprašanje, zakaj ljubezen nastane. Prav na tem mestu pa lahko pri Terenciju zasledimo bistven odmik v pojmovanju ljubezni, saj je predstavo o ljubezni, ki jo povzroča božanska sila, avtor nadomestil s pojmom o središču zavesti in čustvovanja (sc. *animus*), odkoder izvira tudi ljubezen. Pri tem pa se avtor ne sprašuje več, zakaj ima *animus* to sposobnost, ali zakaj ljubezen tam sploh nastane. *Animus* in *amor* preprosto obstajata, pomembnejše od njune opredelive je duševno stanje zaljubljenca, ki ga je potrebno čimbolj nazorno predstaviti. To razširitev in posledično izpeljavo predstave o ljubezni moramo po Fluryevem mnenju brez dvoma imeti za Terencijev izviren dosežek (Flury, 1968, str. 27).

zavesti, zato med ljubeznijo in ostalimi čustvi ni nobene razlike, *amor* je le eno od številnih človekovih čustev, ki prihajajo iz *animus*³⁶.

Ali si lahko tako predstavljamo že tolikokrat omenjeni Terencijev *animus*, ki je po Fluryjevih besedah pravzaprav zelo blizu sodobnim predstavam o pojmovanju duševnosti in ljubezni? Je to res človekov *spiritus agens*, osnovno gibalo in bistvo čutnih zaznav, morda njegov 'δαίμων', nepogrešljivi vodnik v svetu čustev in misli, ki daje ostalim čutilom neko novo dimenzijo in brez katerega bi svet dojemali le v 'črno beli tehniki'? S tem vprašanjem bi lahko spodbudili dolgo filozofsko razpravo in se ponovno znašli na začetku. A zdi se, da nas do spodbudnih zaključkov lahko pripelje tudi druga pot, ki je morda na prvi pogled najmanj umestna, toda za razliko od ostalih je le ta nevtralna. Ko namreč s pomočjo slovničnih zakonitosti ugotovimo, kakšno je razmerje med *animus* in ostalimi sestavinami v okviru neke sintagme ter s tem določimo njegov natančen pomen, si lahko ustvarimo osnovno predstavo o njegovi vlogi oziroma vplivu na človekovo dožemanje in delovanje, ne da bi se pri tem morali opirati na stališča drugih ved, ki se ukvarjajo preučevanjem človekove duševnosti.

Navedimo najbolj očitne slovnične ugotovitve o *animus* v zvezi z ljubezenskim čustvovanjem:

- *animus* v stavku ne nastopa kot vršilec dejanja
- večinoma nastopa v vlogi dopolnila pri glagolih z bolj ali manj izrazitim pomenom premikanja, ki njegovemu pomenu dodajo potrebno dinamiko za opis živahnih občutij (*applicare, conflictari, trahere, reducere, amovere, commovere*)
 - stoji ob glagolih, kjer postane z glagolom izražena volja izrazito subjektivno hotenje (*explere, credere*)
 - njegov pomen se krepi ali natančneje določa s pridevniki, ki sicer opisujejo živa bitja (*aegrotus*)
 - v predložnih zvezah dobi pomen prostorskega pojma (*amorem ex animo amovere*)
 - smer ali mesto njegovega delovanja sta določena s predložno zvezo z *ad* (*a. ad deteriozem partem applicare, a. ad misericordiam reducere*)

³⁶ Na prvi pogled se morda zdi to preostra sodba, čeprav nam daje misliti, kako zelo je Terencij zanimal za človekovo duševnost v najširšem smislu. Nedvomno igra tudi ljubezen pomembno vlogo v njegovih dramah, saj je v večini primerov prav to čustvo vzrok za vse mogoče zaplete in razplete. A njenih lastnosti in značilnosti ne prepoznavamo toliko v samih dogodkih, temveč jo lahko opazujemo skozi prizmo najrazličnejših duševnih stanj, odnosov in dejanj Terencijevih zaljubljenecv. Ko Rudd (1981) skuša dokazati, da je pojav t. i. romantične ljubezni mogoče zaslediti že v antiki, med drugim navaja tudi Terencija in pravi, da ima ljubezen njegovih junakov (kakor tudi Menandrovih in Plavtovih) vse lastnosti romantične ljubezni (kljub specifični naravi in vlogi komedije): mladenič se že na prvi pogled nesmrtno zaljubi, povsem ga prevzamejo silna čustva, svojo izvoljenko idealizira in si z njo v večini primerov želi trajnejše zveze. Ko beremo Andrijo, to ljubezen zlahka prepoznamo v značilnem čustvovanju in dejanjih mladeniča Pamfila.

Preglednica 2

Slovnice lastnosti		Pomen	Posebne pomenske vloge
Samostojno	+ prid. za opis živih bitij (<i>a. aegrotus</i>)	Narava čustvene vznemirjenosti	/
Stavčna vloga (ni vršilec dejanja)	Kot objekt: + <u>glagoli premikanja</u> (<i>animum applicare, trahere, commovere, ...</i>) + <u>glagoli hotenja</u> (<i>animum explere, credere</i>)	Živahna občutja Subjektivno hotenje	Predložna zveza z <i>ad</i> (dodatno dopolnilo) = mesto delovanja (<i>a. ad misericordiam reducere</i>) /
	Kot predložno dopolnilo: <i>ex animo amovere</i>	Prostorski pojem	/

Kakšne zaključke nam ponuja slovnica interpretacija?

Animus v največ primerih stoji ob glagolih s pomenom premikanja (sc. *conglutinare, applicare, conflictari, convenire, trahere, reducere, producere, amovere, commovere*). Pri tem je pomembno zlasti dejstvo, da večinoma vsi primeri zaznamujejo konkretno dejanje, ki pa je zaradi vsebinskega konteksta premaknjeno v abstraktni svet človekove zavesti, saj je povezano z duševnim stanjem, nastalim zaradi ljubezenskih čustev. To je tudi vzrok, da se na teh mestih kar najpogosteje pojavlja samostalnik *animus*, ki je pri Terenciju središče zavesti in čustvovanja, posebno mesto, od koder izvirajo vsa čustva in s tem tudi bivališče ljubezni. Samostalnik seveda nima vloge povzročitelja ljubezni, kot denimo grški $\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, temveč je le mesto, kjer nastajajo vsakovrstna čustva; zakaj nastanejo in kdo ali kaj je vzrok za njihov nastanek, o tem iz rabe *animus* ne moremo sklepati. Da pa trditev o središču zavesti in čustvovanja drži, dokazuje stavčna vloga samostalnika. *Animus* namreč nikoli ne nastopa kot vršilec dejanja, temveč le kot direktni objekt ali stransko adverbialno oziroma predložno dopolnilo. Njegov pomen je blizu prostorskemu pojmu, ki pa je bistveni del 'človekove notranjosti', saj predstavlja človekovo duševnost ter pomembno vpliva na vsakršno njegovo dojetje in delovanje. Dokaz za to so vsebinska dopolnila (e. g. pridevnik *aegrotus*), ki se sicer rabijo za opisovanje lastnosti živih bitij. Kljub temu, da *animus* sam ničesar ne počne, pa lahko iz glagolov, ob kateri stoji, sklepamo, da gre vendarle za neko aktivnost, ki se kaže v živahnosti občutij, oziroma v dveh primerih kot izraz subjektivnega hotenja, kar je posledica rabe pomensko ustreznih glagolov (sc. *explere, credere*). Če zaznamujejo glagoli premikanja ob *animus* dinamiko čustev in misli, pa lahko iz samostalnikov, ki nastopajo v vlogi vršilca dejanja, in iz različnih stranskih

dopolnil razberemo, za kakšno vrsto ljubezenskega čustva gre in kakšno je duševno stanje zaljubljenca.

S pomočjo slovnične interpretacije Terencijeve Andrije je torej mogoče dokazati, da zaznamuje samostalnik *animus* značilnost oziroma sposobnost, ki je lastna zgolj človeku in je določena z njegovim obstojem. Gre za prostorski pojem, za neke vrste 'prostor v človeku', ki sam ničesar ne dela, ampak omogoča nastanek vseh miselnih in čustvenih duševnih procesov, s katerimi je opredeljeno vsako človekovo zavestno ali nezavedno dejanje. Vse, kar Terencijevi junaki mislijo, čutijo in hočejo, se rodi v njihovem *animus*, česar se nedvomno zavedajo, saj so njihova prizadevanja, da bi kakorkoli vplivali na svoja čustva ali misli, vedno usmerjena v mesto, od koder le-ta prihajajo. Tako moramo razumeti tudi Terencijevo predstavo o ljubezni, ki sama po sebi nima lastnosti zunanje in človeku neznane sile, temveč je zgolj posebno duševno stanje oziroma občutje, eno od mnogih, ki nastajajo v *animus*.

BIBLIOGRAFIJA

- BROWN, P. G. Mc.C.: *Love and Marriage in Greek New Comedy*. The Classical Quaterly, New Series XLIII (1993), 189-205.
- BUCHNER, K.: *Das Theater des Terenz*. Heidelberg, 1974.
- DUCKWORTH, G. E.: *The Nature of Roman Comedy*. Princeton 1952, Bristol 1994².
- FLURY, P.: *Liebe und Liebessprache bei Menander, Plautus und Terenz*. Heidelberg 1968.
- RUDD, N.: *Romantic Love in Classical Times?* Ramus X (1989), 140-158.
- TERENTIUS, P. A.: *Terenzio, La fanciulla d' Andro*. (Intruduzione e Commento di Giovanni la Magna), Milano 1932.
- TERENTIUS, P. A.: *Terence in Two Volumes*. Edited with an English translation by John Barsby. Vol. I. Cambridge–Massachusetts–London 1953.
- TERENTIUS, P. A.: *P. Terenti Afri comoediae. The Comedies of Terence*. Edited with introduction and notes by S. G. Ashmore, L. H. D. New York, Oxford University Press 1908², 1967^{repr.}.
- VERSCHUEREN, J.: *Razumeti pragmatiko*. Prevedla Irena Proscenc. Ljubljana 2000.

Terence's *animus*

Summary

Terence's plays are distinguished for their psychological persuasiveness and the profoundness of his characters, which are the result of the author's investigation of human mentality. In Latin, mentality, in the broadest sense, is marked by the noun *animus*, which holds a very important place in Terence's *Andria*. One can notice that the frequency and the variety of its appearance are the consequence of the author's effort to show the attitudes and frames of mind of his characters as evidently as possible, the emphasis being on characters in love. The lexical meaning of the noun *animus* can be divided into three smaller significant groups, which denote three different mental activities: the ability to think, the ability to feel and the ability of will. Upon analysis of examples in *Andria* one can ascertain, that the actual value of the noun is determined with its sentential role and contextual complements, which explicate its qualities more accurately. Thus it is possible to satisfactorily define Terence's comprehension of human mentality merely by means of grammatical interpretation. And the very origin of this mentality is represented by the noun *animus* as the centre of consciousness and emotion. It represents a space concept, a *sort of space in a human*, which does not do anything but enables the birth of all mental and emotional activities, which determine every human conscious or unconscious action. Everything that Terence's characters think, feel or want is born in their *animus*. They are undoubtedly aware of this fact, since all their endeavours to influence their own emotions or thoughts are always oriented into the spot where they come from. In the same way we should understand Terence's notion of love, which by itself does not have the characteristics of the outer and thus unknown force to humans but it is merely a specific frame of mind and a feeling respectively, one of many that are born in *animus*.

Naslov:

Janja Zmavc

OŠ Tone Čufar, Čufarjeva ulica 11

SI-1000 Ljubljana

e-mail: janja.zmavc@guest.arnes.si